

John B. Cobb Jr.: Fenntarthatóság – a gazdaság, az ökológia és az igazságosság tükrében

A könyvismertetést írta: Kocsis Tamás

Témák: protestáns, keresztény, teológia, evangélium, gazdaság, ökológia, etika, erkölcs, környezet, társadalom, szegénység, fenntarthatóság, antropocentrizmus

Képzeljünk magunk elé egy utasszállító óceánjárót első és harmadosztályú helyekkel! A legénység csak az első osztályon utazók kényelmével törődik, akiknek tágas tér, luxus elhelyezés, finom és bőséges élelem áll rendelkezésre. A zsúfolt harmadosztály kényelmetlen körülményei között az étel íztelen és szegényes. Jellemző az alutápláltság, s járványok törnek ki, miközben az orvosi ellátás elégtelen. A feszült légkör miatt gyakoriak az összetűzések. Az első osztályon utazók néha szórakozásból vagy sajnálatból letekintenek a harmadosztályon utazókra, de többségük inkább megfedezkedik róluk, és élvezzi a drága pénzen megváltott előkelő életmódot. A közömbösséget segíti, hogy a harmadosztályon utazók többsége más kultúrájú és származású.

Sok harmadosztályú utas a felemelkedésről álmodik, s néhányuknak ez sikerül is, de legtöbbjük beletörődik sorsába. Tehetetlen irigységükben egymáson töltik ki haragjukat. Néhányan azonban a helyzet nem szükségszerű mivoltáról kezdenek suttozni. Miért kell ennyire szűkölködnünk, amikor a másik fedélzeten oly nagy a bőség? Miért nem osztják el egyformán a területet és az ételt? Sokan csak megmosolyogják az ötletet, ám mások figyelnek. Egyesek erőszakkal akarnak hozzájutni a szükséges erőforrásokhoz, míg mások az első osztályon utazók belső erkölcsi érzékére kívánnak építeni. Eleinte az utóbbi taktika kerekedik felül, s az alázatos kérések nyomán csakugyan javul az ételmiszer- és az orvosi ellátás. Az előkelők hálát várnak, ám a mérsékelt sikerek hatására inkább az egyenlőség iránti igény erősödik fel.

A küzdelem egyre elkeseredettebbé válik. Az előkelők felszólítják a legénységet a rendteremtésre és előjogaik biztosítására – amiért végül is mindnyájan fizettek. A legénység azonban tétova, a szegényekkel szimpatizáló előkelőket pedig fokozatosan kiközösítik.

A viaskodás közben elterjed a hír: a hajó megsérült, s noha a lék még nem túl nagy, de növekszik. A legtöbben úgy gondolják, hogy a kapitány majd intézkedik, s továbbra is a maguk dolgával törődnek. Csakhogy a kapitány erejét leköti a rendfenntartás, a lék fölött aggodalmaskodókra pedig csak legyint a többség.

Az elhanyagolt lék növekszik. A ételmiszerkészletek egy része beázik és tönkremegy. A hajó lelassul, és újabb szivárgások jelennek meg. Noha az első osztályon folytatódik a fényűzés, néhányan észreveszik, hogy a hajó enyhén megdőlt. A cselekvést sürgetők hangja felerősödik, ám inkább csak a harcok lángolnak fel újra. A hajó tovább dől, ami már szinte mindenki által érzékelhető. Csakhogy az egyéb konfliktusok által felkorbácsolt érzelmek elterelik a figyelmet. A vezetők egymást próbálják túlkiabálni, de a probléma kockázatairól és hatalmas költségeiről senki sem mer nyíltan beszélni, hiszen az embereknek semmi kedvük jelentős áldozatok meghozatalára.

Földünk XX. század végi helyzete alighanem a fenti tengerjáró sorsához hasonlatos. Az emberiség belső elosztási problémáin túl immár egy külső nehézség, a környezeti válság is

fenyeget. Minthogy a fenti történet John B. Cobb Jr. *Fenntarthatóság* című könyvéből származik (127–129. old.), ezért következtetni lehet arra, hogy a szerző nem csatlakozik korunk megalapozatlan optimizmust sugalló gondolkodási irányzataihoz.

Ebben a drámai helyzetben nem világos, hogy mit tesz az emberiség. Lehet, hogy folytatódnak a küzdelmek, s az utasok csak akkor szentelnek nagyobb figyelmet a lékeknek, amikor az alsó szinteket már víz borítja. Elkeseredett kölcsönös vádaskodások közepette fognak harcolni a szárazabb helyekért, de a süllyedő hajó végül mindnyájukat hullámsírba temeti. Az is lehetséges, hogy a legénységnek és az előkelőknek sikerül leválasztaniuk az alsóbb részeket, s a rakomány zömének elvesztése, valamint a szegények megfulladása után a hajótest a felszínen marad. Az előkelők zöme túléli a katasztrófát, bár a továbbiakban csak az a létfenntartáshoz éppen elégséges szint biztosított a számukra, amilyenek korábban a szegények éltek. A harmadik eshetőség szerint a bölcs és bátor kapitány meggyőzi az összes utast az azonnali és radikális cselekvés szükségességéről. Kidobják a fölös rakományt és a legénység fegyvereinek zömét, amit korábban a szegények megfélemezésére tartottak fenn. Az egészségesek összefognak a víz kiszivattyúzására és a lékek betömésére, s az együttes erőfeszítés eloszlatja a korábbi kölcsönös ellentéteket. Új vezetési módszereket honosítanak meg. Az összes utas és a legénység egyetlen mértéktartó és harmonikus közösséggé kovácsolódik össze.

A világ történéseit realistán szemlélők alighanem egyetérthetnek a szerzővel, hogy a harmadik forgatókönyv megvalósulásához valamiféle csodára lenne szükség. A politikusoknak el kellene fordulniuk a kölcsönös ellenségeskedésektől, s rendkívül népszerűtlen intézkedéseket kellene foganatosítaniuk, az embereknek pedig ez utóbbi tény ellenére is rájuk kellene szavazniuk. Az üzleti világnak teljesen új teljesítménymutatókat kellene meghonosítania, amelyek a mostani, fényűzést ösztönző rendszer helyett lehetővé tennék egy sokkal egyszerűbb életstílus elfogadását (129–130. old.). De vajon lehetséges-e mindez?

Az Egyesült Államokban élő protestáns teológus – aki egyébként 1989-ben az ökológiai közgazdaságtan egyik legnevesebb képviselőjével, Herman *Daly*vel dolgozta ki napjaink egyik legátfogóbb jóléti mutatóját, a fenntartható gazdasági jólét indexét (*Index of Sustainable Economic Welfare* = ISEW) – a fenti dilemmákat járja körül könyvében. A hét fejezet mindegyike egy-egy előadás írásos változata, melyek eltérő háttérrel rendelkező közönség számára készültek. A tisztán gazdasági jellegű fejezetek mellett (*Lehet-e egy társadalom elviselhető és fenntartható? Ökonómia és ökológia az Egyesült Államokban*) találhatunk az ember és a faj közötti etikai viszonyt boncolgató előadást (*Túl az antropocentrizmuson*), s a téma keresztény vetületei is kiemelt fontosságot kapnak (*Keresztény létmód egy korlátokkal körülölelt világban; Ökológiai igazságosság és keresztény megváltás*).

A szerző szerint a Föld ökológiai korlátainak 1970-es években történt fokozatos felismerése az emberiség korábban kitűzött céljait új megvilágításba helyezte. A tudomány, az oktatás és a technológia mindenhatóságába vetett hit megingott. Amíg korábban a gazdaságilag kevésbé fejlett nemzetek az ipari országok életszínvonalának elérését tűzték maguk elé célként, addig mára már az is kérdésessé vált, hogy az ipari világ fogyasztásának jelenlegi szintje fenntartható-e egyáltalán (20. old.). Az igazságosság fogalmát tehát úgy kell kibővíteni, hogy az tartalmazza az emberiség ökológiai függőségéből származó korlátokat is (*ecojustice* – 21. old.).

Cobb gazdasági nézetei meglehetősen hasonlatosságot mutatnak azon szerzők elképzeléseivel, akik a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások tudatában gondolkoznak, s ugyanakkor az emberi szükségletekről sem feledkeznek meg. Szerinte a gazdasági növekedés nem jelent megoldást a társadalmi problémákra, hiszen ennek során a gazdagok még gazdagabbak, a

szegények még szegényebbek lettek (5. old.), s a felosztható torta folyamatos növelését – a korlátok miatt – amúgy is el kell felejteni (32., 46. old.). A gazdasági növekedés megállítása (azaz a *steady-state* állapot) lenne megfelelő, ám még e radikális lépés megtétele nélkül is jelentős kiaknázatlan tartalékok rejlenek a rendszerben. Így például fontos az erőforrás- és energiatakarékosság (32. old.), az iparban és a mezőgazdaságban újra fel kell ismerni a munkaerőben rejlő lehetőségeket (azaz munkaintenzív megoldásokra kell törekedni – 77. old.), a leszakadók számára pedig minimálbért kell biztosítani (33., 77. old.).

Az árrendszert úgy kell átalakítani, hogy az a termelés/szolgáltatás összes olyan költségét is tartalmazza, amelyeket eddig könnyűszerrel másokra terheltek (57., 78. old.). Úgy tűnik, hogy a szerző közgazdaságtani nézetei a környezeti ügyek területén nem szakadnak el az uralkodó neoklasszikus alapoktól, hiszen valamennyi környezeti kár (például a globális felmelegedés) pénzben történő meghatározása mellett kardoskodik (57. old.). Ha azonban a természet és a társadalom kapcsolatát a pénzzel, mint társadalmi kategóriával kívánjuk megragadni, akkor a gazdaságot – akaratunk ellenére is – kiterjesztjük a természet fölé, noha a közöttük lévő viszony éppen fordított.

Cobb a szabad kereskedelemmel sem szimpatizál: szerinte ez nem valamiféle kölcsönösen előnyös függőséget jelent, hanem a periféria függését eredményezi multinacionális intézményektől, s mindez egyfajta egységkonzumerizmus térhódításához vezet (48–51. old.). Inkább a helyi politizálást és gazdasági érdekeket kell előtérbe tolni, ami a mobilitás csökkentését kívánja meg és a helyi érdekeltségek figyelembevételét erősíti (75–76. old.). A napjainkat uraló gazdasági elmélet individualizmust hirdet, holott az emberi létezés természeténél fogva közösségi jellegű. Az egy főre jutó GNP (GDP) növelésének maximalizálásában is ez tükröződik, holott az ilyen politika követése pusztító hatású a tradicionális közösségekre nézve (73. old.).

A szerző bemutatja, hogy az embert középpontba helyező nyugati világgép (a továbbiakban *antropocentrizmus*) meghaladása szükséges. Minthogy ennek kialakulásában – valamennyi vallás közül – leginkább a kereszténység a felelős, ezért a teológiára jelentős feladatok várnak e téren, ám ezek megoldása egyben komoly lehetőségeket is jelent. Az embert a természet szerves részeként tekintő irányzat az 1970-es évektől kezdve bukant fel, de a teológiai „mainstream” egyelőre felszínesen, inkább csak deklarációk szintjén foglalkozik ezzel (82–85. old.). Noha a *teremtés integritásának* elfogadása Cobb szerint is jelentős előrelépés lehet a hagyományos gondolkodási sémán belül, mégis, négy okból tartja szükségesnek az antropocentrizmus meghaladását: (1) az ily módon megváltozott perspektíva erőteljesebben befolyásolja az emberi attitűdöket és felfogást (88–90. old.); (2) megoldódnak bizonyos gyakorlati nehézségek, lásd például az „embertelen” állattartás kérdését (90–92. old.); (3) Cobb véleménye szerint maga a Biblia is szemben áll az antropocentrizmussal, hiszen a teremtés során a természet már az ember nélkül is „jónak” minősült (92–94. old.); valamint (4) nem csak az ember bír valós önértékkel, hanem az összes többi teremtmény is (94–99. old.).

Az antropocentrizmuson túllépők tábora már most is igen népes, legalábbis ami a – gyakran egymással is viaskodó – csoportosulások számát illeti (100–105. old.). Többek között ide tartoznak a *mély-ökológusok*, akik a fajok rangsorolásának gyakorlatát helytelenítik (az embert is egy fajnak tekintve a többi között); a *társadalom-ökológusok*, akik az egész kapitalista társadalmi szerkezet megváltoztatását kívánják; az állítólagos férfiuralom és a természet kizsákmányolása között párhuzamot vonó *ökofeministák*; valamint a bioszférát megszemélyesítő, és ekként tisztelő *Gaia-hívők*. Az egyház megjelenése ebben a körben kezdetben alighanem megrökönyödést váltana ki valamennyi érintett részéről, mégis számos előnye volna e lépésnek.

Jelentősen bővülne a résztvevők száma, növekedne a szegények és elnyomottak iránti érzékenység, s az egyház egyfajta integratív szerepet is betölthetne, amelyre nagy szükség volna ebben a heterogén körben (106–107. old.). További lehetséges előnyként tegyük hozzá azt is, hogy az igencsak szekularizálódott, és ezért gyakran meddő álláspontok visszavezetése a teremtésből fakadó létigazságokhoz szintén rendkívül nagy jelentőségű volna.

Nagyon fontos látnunk azt, hogy az antropocentrizmus teológiai elutasítása nem jelenti az ember uralkodó pozíciójának tagadását a Földön. A szerző a mély-ökológusokkal vitatkozva fejti ki, hogy a természet valamiféle visszavadítása, azaz az emberi beavatkozás csökkentése éppen „*a helyesen értelmezett emberi dominancia egyfajta megjelenési formája. Ugyanezt a dominanciát látom – írja Cobb – a fajok megőrzéséhez szükséges etikai döntésekben, csakúgy mint az állatvilág egyedeivel kapcsolatos bánásmódban. ... A felelősségvállalás megtagadása – azon az alapon, hogy ez jelenti a problémák gyökerét – a felelőtlenség előtt tárja szélesre a kaput. Uralkodunk, akár tetszik, akár nem.*” (112–113. old.)

A harmadik világ szegénységét tekintve az ökológiai korlátok az alábbi – komoly etikai tartalmat is hordozó – választási lehetőségek elé állítanak bennünket (29–31. old.): (1) A világot kisebb régiókra osztjuk, s ezekben arra törekszünk, hogy ne lépjük túl az adott terület eltartóképességét. Ez egyben azt is jelenti, hogy az éhezőknek nem szabad külső segítséget nyújtani. (2) Az egész világot egy nagy egységnek tekintjük. Ekkor segíthetünk az éhezőkön, de a pazarlóbb fogyasztású régiókban önmérsékletre van szükség. (3) A nélkülszülő országokat a háborús sebesültekhez hasonlóan rangsoroljuk: csak a túlélésre leginkább esélyes nemzeteken segítünk. Vajon ekkor fenntarthatja-e életszínvonalát egy hívő – kérdezi Cobb –, miközben mások éhen halnak? (4) A gazdag keresztények felismerik, hogy valamiféle áldozat meghozatala szükséges a részükről, hiszen az emberek többségétől ez aligha várható el. A keresztények globális felelősségtudatra ébredhetnek, s az úgynevezett „bővölködést” előtérbe helyező nézetek helyett visszatérhetnek a régebbiről már jól ismert, intenzív belső lelki életvitelhez. Azonban ez utóbbi lehetőség megvalósulása esetén is bizonytalan az, hogy ez önmagában elegendő-e a hosszú távon jelentkező globális trendek megváltoztatásához. A bemutatott alternatívák közötti választás nem könnyű – ha egyáltalán beszélhetünk tudatosan meghozott, előre megfontolt döntésekről e téren –, ám felvázolásuk mindenképpen hozzásegít az előttünk álló lehetőségek mélyebb megértéséhez.

Ahol ökológiai korlátokról esik szó, ott a népesedés problémája megkerülhetetlen, s különösen érvényes ez a harmadik világ országaira. A szerző az itt tapasztalható népességnövekedés megállítását alapvető feltételnek tartja a nehézségek megoldásában. Ezzel egyet is lehet érteni, csak hogy Cobb a szekuláris megközelítés csapdájába esik: a népességszabályozás intézményi, adminisztratív eszközeit szorgalmazza, s Kínát – ilyen szempontból – mintaországnak tartja (31–32. old.). Az ember élethez való jogának *abszolutizálása* szerinte káros, hiszen ez az eutanázia és az abortusz, sőt a fogamzásgátlás tilalmához vezet (115. old.). „*A vegetatív állapotban lévő ember megölhető anélkül, hogy megszakítanánk egy pótolhatatlan élménysort, minthogy az már befejeződött. A meghalni kívánó személy kevésbé fél a haláltól, mint az élet folytatódásától. Vannak olyanok, akiknek a halála mások életét nagyon kis mértékben károsítja, sőt, akár megkönnyebbüléshez is vezethet.*” (116. old.) A recenzens megkockáztatja a kijelentést: a szerző gondolatai e ponton eltávolodtak az evangélium szellemétől, s saját emberi racionalitása kerekedett felül. Ha az ilyen nézetek elfogadása feltétlenül hozzátartozik az antropocentrizmus meghaladásához, úgy a keresztények többsége aligha lesz hajlandó megfizetni ezt az árat az ügy érdekében. Csakugyan ésszerű dolog lehet magzatok és magatehetetlen emberek millióinak meggyilkolása, ha túlnépesedés fenyeget. De vajon miért ne hihetnénk Isten emberi szíveket

formáló erejében, mellyel valamennyi ember ráébredhet saját *egyéni* felelősségére a népesedési problémát illetően is? Az evangéliumi üzenet lényege még akkor is ez utóbbi, ha a világban elharapózó materializmus és élvhajász individualizmus (illetve valamilyen fenntarthatatlan kulturális beállítottság) alkalmanként kikényszeríti a maga embertelen ellenintézkedéseit.

Maga Cobb is megfelelőbb választ ad a fenti nehézségre, amikor a fejlettnak és fejlődőnek nevezett országokban egyaránt jelentkező – ám különféle természetű – problémákra ötféle, kereszténységben gyökerező válaszlehetőséget kínál (11–19. old.). Ezek közül egyik-másik némileg ellentétben is állhat egymással, éppen ezért nem követhető valamennyi egyformán mély elkötelezettséggel, bár az alternatívák távrolról sem egymást kizáró jellegűek. (1) *Keresztény realizmus*. A teljesen igazságos társadalom elérhetetlen, hiszen minden lépés az igazságosság irányába új igazságtalanságokat is szül. Ám a viszonylagos igazságosságra mindig törekedni kell politikai, társadalmi és intézményi síkon egyaránt. (2) *Eszkatológikus beállítottság*. A fenti realizmus önmagában kevés, mert beletörődik a katasztrófa felé vezető struktúrába. Saját életünkre az örökkévalóság szempontjából kell tekintenünk, s ennek megfelelően példamutatóan élünk. Nem tudhatjuk, hogy miként szüntessük meg a harmadik világ alávetett helyzetét, de az elnyomó struktúrákat nem kell támogatnunk. Nem tudhatjuk, hogy miként állítsuk át a növekedésorientált gazdaságot egy nem-növekvő pályára, de kidolgozhatunk néhány ezt támogató alapelvet. (3) *Krisztus felfedezése*. Isten mindenhatósága okán a keresztények biztosak lehetnek a végső sikerben. Ezt a vonatkozást szinte újra fel kell fedeznünk egy olyan világban, ahol szem elől tévesztettük az isteni beavatkozás szerepét, s így az emberi faj önként rohan a vesztébe. Nyitottnak kell lennünk az újra, el kell fogadnunk Krisztus munkálkodását, de ügyelnünk kell arra, hogy Krisztus akaratát ne hogy saját bűnös vágyainkkal keverjük össze. (4) *Keresztút*. A középosztályhoz tartozó gazdag keresztények megfedkeztek a kereszt jelentéséről. Pedig igenis szükséges az áldozathozatal és az árral szembeni úszás. Nem szabad részt venni a rendszer által felkínált luxusban és a „dobd-el” társadalomban, amikor a világon oly nagy a szegénység. A kereszténység akkor hiteles, ha a szegények oldalán áll. (5) *Profetikus látomás*. Nyitottnak kell lennünk az olyan új elképzelésekre, melyekben az ember megtalálhatja a helyét, s melyek felé az Isten vezet bennünket énünket formálva. Ilyen lehet például egy olyan gazdasági rendszer víziója, ami kizsákmányolás és környezetpusztítás nélkül is életképes és az embert szolgálja.

Nem tagadva a szerző nézeteinek fontosságát és zömében helytálló mivoltát a gazdaság, az ökológia és az etika terén, a könyv egyik legfontosabb erénye mégis az, hogy mindezen összefüggésekre teológiai szempontból is rávilágít, illetve hogy megkísérel irányt szabni az ilyen jellegű gondolkodás számára. Tekintettel az ökológiai problémák teológiai figyelembevételének újdonságára, talán éppen az ezt taglaló fejezetek képezik a könyv leginkább vitatható részét (ha a globális környezeti válság tényét amúgy elfogadjuk kiindulópontként). Persze, maga a szerző sem tekinti véleményét valamiféle hivatalos egyházi álláspontnak (107. old.), csupán az antropocentrikus beállítottság meghaladásának jogosságát és ésszerűségét kívánja érzékeltetni a fenntartható társadalom szempontjából. Erőfeszítéseit aligha kifogásolhatjuk, hiszen az egyre szélesebb kört felölelő közös gondolkodás ezen a területen is rendkívül fontos, s a könyvben megjelenő úttörő jellegű elképzelések – kiindulási alapként – mindenképpen figyelemre méltók. (*Sustainability – Economics, Ecology, and Justice*; Orbis Books, Maryknoll, New York, 1992)